

Джерела:

А.-Ч. – *Афанасьев-Чужбинский А. С.* Словарь малорусского наречия / А. С. Афанасьев-Чужбинский // Собр. соч. : в 9 т. / А. С. Афанасьев-Чужбинский. – СПб., 1890-1893. – Т. 9. – С. 289-464.

Бер. – *Беринда П.* Лексикон Славеноросский и именъ тлькованые / П. Беринда; підг. тексту і вступ. Ст. В. В. Німчука; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 272 с.

Верх. – *Верхратський Ів.* Знадоби до словаря южнорусского / І. Верхратський. – Львів, 1877. – Т. I. – 88 с.

Зиз. – *Л. Зизаній* / підг. до вид. В. В. Німчук. – К. : Наукова думка, 1964.

Котл. – *Котляревський І.* Собрание малороссийскихъ словъ содержащихся в „Энеиде”... / І. Котляревський. – К., Одеса : Издание книжныхъ и музыкальных магазинов Болеслава Корейво, 1890. – С. 293-338.

Павл. – *О. Павловський* Грамматика малороссийского наречия / О. Павловський. – СПб., 1818 // Редагує Горбач. – Фотопередрук. – Мюнхен, 1978. – Вип. 1. – 114 с.

Син. – *Синоніма словеноросская* // Очерк литературной истории малорусского наречия въ XVII вѣкѣ съ приложением словаря книжной малорусской рчи по рукописи XVII вѣка / П. Г. Житетцкий. – К. : Тип. Т. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1889. – 102 с.

Іщук М.В.**УДК 808.3****НЕСТЯГНЕНІ ФОРМИ ПРИКМЕТНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ ПІСНІ**

*Наша дума, наша пісня
Не вмере, не загине
Т.Г. Шевченко*

Відомий український письменник Михайло Стельмах, упорядник текстів «Народних перлин» [1] і автор вступного слова до цієї збірки, наголошує, що «наша пісня супроводить людей-трудівників – своїх творців і хранителів – протягом усього їхнього віку, від коліски до могили, бо нема такої значної події в житті народу, нема такого людського почуття, яке б не озвалося в українській пісні чи ніжністю струни, чи рокотом грому» [1,6].

«Ніжністю струни» звучать рядки українських пісень про кохання й весілля. Співчуттям, болем і розпучкою сповнені родинні, сирітські та рекрутські пісні. «Рокотом грому» відлунюються пісні про кріпаччину, гайдамацькі та бурлацькі виступи.

Народна пісня своєю змістовою, образною та мовно-стилістичною довершеністю завжди впливала на формування художніх і творчих смаків письменників всіх країн і епох [2,550]. З іншого боку ліричні твори багатьох поетів стали народними піснями. Головне джерело цих поезій – невичерпна народна пісня, що є виявом духовності в естетично сприйнятому народно розмовному слові [3,15].

У формуванні поетичного словника української народної пісні важливу роль відіграють прикметники, які вживаючись у прямому і переносному значеннях, функціонують як епітети і входять до складу назв-символів.

Як показує аналіз, в українській народній пісні функціонують усі прикметникові форми: повні прикметники (стягнені й нестягнені форми), короткі та форми ступенів порівняння. Так, із 346 прикметників, що вжиті в

«Народних перлинах» – 234 повні стягнені форми прикметників, 97 – повні нестягнені форми, 7 – короткі і 8 форм ступенів порівняння.

Основним критерієм розмежування стягнених і нестягнених форм прикметників Грищенко А.П. [4,610] вважає наявність односкладового (стягнені) чи двоскладового (нестягнені) закінчень. Це прикметникові форми називного і знахідного відмінків однини жіночого і середнього роду (нов-а – нов-ая, нов-у – нов-ую, нов-е – нов-ее); називного і знахідного відмінків множини (нов-і – нов-іі).

Співіснування стягнених і нестягнених форм у морфологічній системі сучасної української літературної мови зумовлене передусім виражальними потребами: нестягнені форми функціонують як «поетизми, засоби творення стилістичних ефектів, орієнтованих на урочисто-піднесене мовлення, архаїзацію оповіді або ж надання їй фольклорного колориту» [4,610].

Аналізовані повні нестягнені форми прикметників характеризуються надзвичайно широкою лексико-семантичною палітрою.

Найбільшу групу становлять прикметники, що мають загальнооцінне значення (20 лексем). Семантика цих прикметників ґрунтується на зорових сприйняттях і їх оцінці: красная дівиця, сонливая – дрімливая невістка, прекрасні маки та ін., напр.:

Гей, ой зацвіли прекрасні маки,

Гей, то не маки, то донські козаки [157]*.

В основі семантики інших прикметників цієї групи лежить аналіз і оцінка дій чи результатів дій людини: злі люди, добрая сестра, вірне товариство. Напр.:

Гей, не втішайтеся,

Злі воріженьки,

Та пригодоньці мої! [104].

Семантика деяких прикметників названої групи ґрунтується на кількох джерелах сприйняття (зовнішні ознаки, риси характеру, поведінка, дії, результати дії та ін.): хорошая дівка, милее браття, гrecнее дитятко та ін., напр.:

Посадимо, браття, гrecнее дитятко,
Гrecнее дитятко, пана Івана,
Та й пустимо, браття, на Дунай глибокий [142].

Другу семантичну групу повних нестягнених прикметників утворюють форми на позначення кольору (15 форм): біліі лебеді, вороніі коні, зеленая травиця, сивая голубка, синее море, напр.:

У нашого Білозера
Червоная хустка,
Остається в білозерців
Не 'дна хата пуста [142].

Інші семантичні групи представлені незначною кількістю лексем (5-7). Це прикметники на позначення розміру (дрібная ліщина), просторових понять (широкая нивка), форми (кривая стрілочка), характеристики майнового стану (багатая, убогая сестра), родинних стосунків (рідная мати), часових ознак (вечірняя зіронька), температурних ознак (холодная водиця) та ін.

* В дужках вказуються сторінки за цим виданням.

Багато (58 лексем) нестягнених форм співвідносяться з відповідними стягненими формами прикметників, пор.: багата сестра і багатая сестра, висока гора і высокая гора, далека мила і далекая мила та ін. Відповідно 39 прикметників вжиті тільки у нестягненій формі, напр.: близькіі сусіди, болотяніі води, волосистее жито.

Слід зауважити, що найчастіше нестягнені форми прикметників є жіночого роду (гаптованая хусточка, вічная служба, веселая доріженька, козацькая слава), зрідка – середнього, напр.: густее жито, бурлацкее тіло та ін.

Щодо відмінкових форм то тут спостерігається така тенденція: прикметники жіночого роду вживаються, переважно, у називному відмінку однини, лише деякі з них мають форму знахідного відмінка, напр.:

Принесла я вам літечко,
Ще й запашеньке зіллячко,
Ще й зеленую травицю,
І холодную водицю [25].

Прикметники середнього роду – навпаки, найчастіше вживаються у формі знахідного відмінка однини, у називному відмінку зустрічаються лише кілька прикметників, напр.:

Та заболіло тіло
Бурлацкее біле
Ще й головонька... [167].

Іноді нестягнені форми прикметників поєднуються з іменниками у кличному відмінку, напр.:

Ненько моя рідненькая!
Рятуй мене з моря [292].

У множині найчастіше вживаються прикметники чоловічого й жіночого роду у формі називного й знахідного відмінків, напр.: прекрасніі маки, зліі вороженьки, вороніі коні, медовіі ріки, шовковіі трави, золотіі гори.

Повні стягнені і нестягнені форми найчастіше використовуються в народних піснях поряд, ніби чергуючись, вони сприяють досягненню особливого виражального ефекту, напр.:

Ой виорю я нивку широкую,
Та посію хмелю высокого,
Та нароблю пива солодкого,
Та зберу я роду багатого,
Та запросю сестру багатую,
Та запросю сестру убогую, -
По багату сестру коні пошлю!
По вбогу небогу посла пошлю! [264].

В українській народній пісні іноді зустрічаємо спеціальне нанизування нестягнених форм, що сприяє увиразненню тексту, ритмомелодики, створенню особливого поетичного колориту, напр.:

Ой, верба, верба, тополя
Схилила гіллячко додолу,
На зеленую діброву,
На холодную водицю,
На шовковую травицю [127].

Повні нестягнені форми прикметників в тексті є, звичайно, епітетами, напр.: буйная голова, золотіі гори, прекраснее сонце та ін., чимало серед них і постійних, напр.: білее личко, вечірняя зіронька, вороніі коні, вірная дівчинонька, зеленая ліщинонька, красная дівиця, лихая година, рідная мати, чистее поле, шовковіі трави та ін.

Деякі нестягнені форми прикметників входять до назв образів-символів, напр.: білая хмара (символ надії, добра), буйная голова (символ хоробрості, безшабашності), дубовая хата (домовина), кров'яная річка (запекла, кривава битва), лихая година (недоля, нещастя), медовіі ріки (символ достатку, добробуту), сивая

голубка (ненька, дружина), тихая розмова (мир, злагода), чорная хмара (лихо, нещастя). Іноді вони входять до складу порівнянь, напр.:

У містечку Богуславку,
Каньовського пана,
Там гуляла Бондарівна,
Як пишная пава [118].

Вираження високого, надмірного вияву ознаки досягається шляхом повторення однакових і синонімічних форм (стягнених і нестягнених), напр.:

Чи я тобі тяжкий,
Чи я тобі важкий,
Чи тяжка-важка
Золотая зброя? [231];
Сонливая-дрімливая,
До роботи лінивая
Невістка моя [261].

Отже, повні нестягнені форми прикметників є важливим компонентом української народної пісні, які надають їй урочисто-піднесеного звучання, інтимності, ніжності, фольклорного колориту. Вони різноманітні за своєю семантикою, граматичними особливостями та стилістичними функціями.

Джерела та література:

1. Народні перлини: Українські народні пісні. – К. : Дніпро, 1971. – 391 с.
2. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
3. Пустовіт Л. О. «Отак воно у пісні зацвіло...» / Л. О. Пустовіт // Культура слова : республ. міжвідомчий зб. – К. : Наук. Думка, 1987. – Вип. 33. – С. 15.
4. Українська мова : енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.

Гусейнов Г.А.

УДК 811.512.144

О НЕКОТОРЫХ ОБЩИХ БУЛГАРИЗМАХ В ОЙКОНИМИКЕ КРЫМА И СЕВЕРО-ВОСТОЧНОГО КАВКАЗА

Постановка проблемы. Исследование общих болгаризмов в ойконимике Крыма и Северо-Восточного Кавказа еще не стало предметом специального рассмотрения. Их выявление особенно важно, так как указанные территориальные пределы входили в свое время в состав Хазарского каганата с его преимущественно болгарским населением.

Анализ последних исследований по проблематике работы. При сравнительно высоком уровне изученности исторической топонимике Крыма [см.: 1; 2] и явно недостаточном Северо-Восточного Кавказа на сегодняшний день установлены лишь отдельные общие древние (булгаро-хазарские) ойконимы [см.: 4; 5].

Цель и задачи статьи: на основе интралингвистического, с учетом достижений современной тюркологической науки, анализа некоторых ойконимов предоставить в распоряжение как лингвистов, так и историков факты, свидетельствующие о раннесредневековой языковой (булгарской) общности населения рассматриваемых исторических областей.

К рассматриваемым явлениям в Крыму относится топоформант *сала*, впервые упомянутый в составе ойконима Янги-Сала в ярлыке Менгли-Гирея, Богасала в ярлыке Саадат-Гирея (под 1530 г.). О предместье Бахчисарая Салачике писал Мартин Броневский, посетивший Крым в 1578 году [см. 1, с. 32].

Еще раньше лексическая форма *сала* 'село, деревня' фиксируется в ярлыке хана Золотой Орды Тохтамыша великому князю Литовскому Ягайле (1393г.). Производная форма этого топоформанта *салачи* 'сельский житель, крестьянин' получила отражение в ярлыках крымского хана Хаджи Гирея (1453г.) и казанского хана Сахиб Гирея (1523г.) [22, с. 106, 114, 131] (ср.: караим. трак. *салачы*, караим. галиц. *салацы* 'сельский, крестьянин' [9, с. 462]). В памятниках деловой письменности польских (каменец-подольских) армян XVIв. фиксируются обе формы - *сала* 'село' и *салачи* 'житель села, крестьянин' [7, с. 404]. Она известна куманским - крымско-татарскому, караимскому, кумыкскому, а также татарскому и чувашскому (в последнем - «русское селение» [15, с. 441-442]) языкам [14, с. 494].

Значение чувашского слова позволяет некоторым авторам полагать, что рассматриваемая форма могла быть усвоена из русского «еще в хазарскую эпоху». Вместе с тем допускается и ее возведение к хазарскому источнику неустановленного происхождения, но при неясности отношения к нему кумыкского социального термина *сала овзден*. Кроме того, *сала* получило отражение в топонимике Среднего (!) Крыма и Северного Приазовья, в последнем из которых оно считается привнесенным в XIII в. урумами (тюркоязычными мариупольскими греками) [см. 15, с. 441-442].

Однако значение чувашского варианта рассматриваемого слова могло развиваться под влиянием его близости к русск. *село* в условиях, когда в чувашском языке понятие ('селение, село') передается иным словом - *ял*, представленным, кроме ареально смежных тат. ('селение, село', 'деревня') и башк. диал.